

С. В. Бардаш,

д. е. н., професор кафедри фінансового аналізу і контролю,

Київський національний торговельно-економічний університет

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КОНТРОЛЮ ЯК СКЛАДНОГО ПОЛІМОРФНОГО ЯВИЩА

Проведено комплексний аналіз поглядів науковців щодо визначення принципів контролю як складного поліморфного явища. Обґрунтована авторська позиція відносно формулювання принципів контролю за найбільш його важливими проявами та побудована їх класифікаційна модель.

The paper conducted a comprehensive analysis of the views of scientists about definition of control as a complex polymorphic phenomenon. Author's position regarding the proper formulation of the principles of control by its most important manifestations grounded and the classification model of the control principles is constructed.

Ключові слова: економічний контроль, принцип контролю, класифікація принципів контролю.

ВСТУП

Важливість дослідження принципів економічного контролю доводить той факт, що кожний науковець, який комплексно досліджував теоретико-методологічні та праксеологічні аспекти контролю, висловлював своє судження щодо видів, змісту та принципів контролю [4; 6; 10; 11; 13]. Разом з тим, слід визнати, що переважна більшість принципів є застарілими, їх тлумачення не розкриває поліморфної сутності контролю, а також не сприяє трансформації системи державного контролю, скоординованому розвитку державного та внутрішнього контролю у сфері господарювання. Зазначені недоліки також гальмують формування концепції побудови системи превентивного економічного контролю господарських систем усіх рівнів.

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ТА ОГЛЯД ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ РОБОТИ

За останні десять років найбільш суттєвий внесок у дослідження принципів діяльності контролюючих органів у нових умовах управління та господарювання було здійснено В.О. Шевчуком [13] та І.К. Дрозд [5]. Разом з тим, відносно окремих принципів слід висловити певні застереження. Зокрема, принцип органічної єдності контролю в процесах управління [5], дотримання якого спрямоване на виключення з процесу контролю людини-контролера, суперечить сутності принципу компаративності, сформульованого у роботі [13]. Сутність даного принципу у редакції, викладеній у роботі [5], також не відповідає загальному розумінню контролю як системи, що складається з суб'єкта, об'єкта контролю та контрольних дій, адже технічні системи, які використовуються в окремих галузях економіки, по суті, є комплексом автоматизованого управління технологічними процесами, в яких суб'єкт і об'єкт управління співпадає з суб'єктом і об'єктом контролю, проте окремо ініційованих або проведених контрольних дій при цьому не здійснюється. В принципах орієнтованості контролю на майбутнє та концептуальності, сформульованих в роботі [5], закладені певні протиріччя, адже, якщо принцип орієнтованості контролю на майбутнє визначає вектор доцільності проведення контрольних дій, що можна зрозуміти як вибірковість контрольних дій, то принцип концептуальності вимагає охоплення контролем усього процесу управління, а не лише окремих його частин. Слід визначити певні застереження щодо виділення принципу гуманізму [5], адже його дотримання може призвести до зниження ефективності

контролю. Суб'єкти контролю мають дотримуватися принципів проведення контролю, а також етичних принципів, а принцип гуманізму має стати фундаментальним принципом державного управління та розбудови національної економіки. Принцип ендогенності контролю, сутність якого, згідно до роботи [13], полягає в тому, що з метою забезпечення зворотних зв'язків у будь-якій сфері суспільно-господарської діяльності виникає об'єктивна необхідність його здійснення, слід розглядати як принцип управління, адже потреба в контролі виникає лише у межах управління системами. З іншої сторони, якщо контроль розглядати як специфічну діяльність у сфері господарювання, такий принцип може бути актуальним з позицій метаконтролю (контролю контрольних дій). Принцип системності контролю, сформульований у роботі [13], на нашу думку, не має нічого спільного з принципами діяльності контрольних органів та є швидше складовою принципу теоретичного пізнання контролю. Достатньо сумнівним виглядає виділення принципу ризикованості [13], адже він пояснює імовірну неефективність контролю. Принципи перманентності трансформування системи контролю, синергізму системи контролю, самодостатності системи контролю [13] стосуються системи суб'єктів контролю, а не усієї системи контролю, зокрема таких її елементів, як об'єкт контролю і контрольні дії. Складно погодитися й з позицією, що принцип ефективності контролю передбачає пристосованість складників системи контролю до діяльності господарських систем, адже виникає логічне запитання: яким чином об'єкт як складова системи контролю може пристосуватися до діяльності господарської системи? Слід також констатувати факт, що науковці виділяють різні групи принципів та принципи видів контролю. Так, окрема група науковців у своїх дослідженнях поділяє принципи контролю на загальні (основні) і часткові (специфічні) [8; 9], загальні та етичні [6]. В окремих роботах з контролю виділяються лише принципи державного контролю [4]. Є роботи, в яких поділу принципів немає [6; 13], проте зміст принципів свідчить, що вони є вихідними положеннями діяльності органів державного контролю. Автори роботи [9, с. 36] зазначають, що принципи контролю як науки і принципи його практичного здійснення є адекватними. У зв'язку з цим твердженням, зазначені авторами принципи мають бути доречними і актуальними для двох проявів контролю, однак, якщо виділені принципи спробувати застосувати до контролю як системи наукових знань то виникає багато ускладнень і, у першу чергу, відносно специфічних принципів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є проведення критичного аналізу поглядів науковців щодо уточнення сутності принципів контролю та побудова їх класифікаційної моделі як інтегрованої системи, що охоплює та розкриває зміст наукового, теоретичного та праксеологічного аспектів контролю.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Усвідомлюючи той факт, що принципи є основою контролю в усіх його проявах, результати дослідження яких викладені у працях з контролю, слід констатувати факт про існування низки неузгоджених позицій, розв'язання яких можна здійснити у спосіб побудови класифікаційної моделі принципів. У основу побудови такої моделі мають бути покладені факти про наступне.

1. Принципи контролю розглядаються у контексті державного зовнішнього контролю [4; 5; 6; 13] та внутрішньогосподарського контролю [11]. Такий підхід зумовлює доцільність поділу принципів за видами контролю на загальні та специфічні.

2. Оскільки контроль слід розглядати з позицій його наукового, теоретичного і практичного аспектів, поділ принципів у розрізі зазначених аспектів слід вважати обґрунтованим.

3. Принципи контролю як практичної діяльності мають бути диференційовані за складовими пізнання, — його організацією та здійсненням.

4. У зв'язку з тим, що принципи розглядаються як внутрішні практичні, моральні і теоретичні переконання людини, доцільно в систему принципів включити принципи етики суб'єкта контролю (виконавця контрольних дій).

Розв'язати виявлені протиріччя та уточнити сутність контролю як поліморфного явища можна у спосіб дослідження терміна "принцип". Принцип (лат. *principium* — начало, основа) має декілька тлумачень, а саме: 1) першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; 2) внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [12, с. 519]; 3) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки [14, с. 110—111]; 4) основні, вихідні положення теорії, основні правила діяльності [7, с. 76]; 5) встановлені, загальноприйняті, поширені правила господарських дій і властивостей економічних процесів [7, с. 76]; 6) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [3, с. 456].

Принципи контролю залежать від підходу до усвідомлення прояву контролю як поліморфного явища. Оскільки сутність елементів таких систем [1] різна, принципи контролю мають бути різними. Разом з тим, наведені тлумачення сутності принципу свідчать про те, що з позицій наукового, теоретичного та практичного пізнання останній може бути визначений як правило теоретичного і практичного пізнання, як базис науки і практики господарського контролю. У межах теоретичного пізнання принцип означає вимогу розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і випливають певним чином одне з одного [12, с. 591]. Варто зазначити, що у переважній більшості праць теоретичні принципи в такому розумінні їх сутності не досліджувалися, а отже, й не формулювалися. Особливість розкриття принципів теоретичного пізнання полягає у застосуванні системного підходу до дослідження контролю як інтегрованої системи, а також систематизації дефініцій елементів такої системи. Комплексне застосування згаданих методів теоретичного пізнання на засадах взаємопроник-

нення дозволило дослідити та вибудувати систему наукових знань про економічний контроль та форму наукового пізнання [1].

Економічний контроль, як і будь-яка галузь наукових знань, має базуватися на двох групах принципів: теоретичних і методологічних. Головними функціями теоретичних принципів є пояснення і передбачення, а методологічних — регулювання та орієнтація пізнання. До суттєвих відмінностей між теоретичними та методологічними принципами контролю слід також віднести те, що теоретичні принципи спрямовані на розв'язання проблеми, а методологічні — на виявлення способів і механізмів її дослідження [2]. У зв'язку з цим до складу теоретичних принципів контролю правомірно віднести принципи зв'язку та розвитку, історизму, причинності, принципи системної спрямованості наукового дослідження об'єкта (цілісності, примату цілого над його складовими частинами, ієрархічності, полісистемності), а до складу методологічних — принципи індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування, конкретизації.

Сутність та значення теоретичних і методологічних принципів контролю як галузі наукових знань полягає у наступному:

— зв'язку і розвитку (діалектичної суперечності або єдності протилежностей), — рефлексії, яка забезпечує перехід кількісних змін у якісні зміни у системі наукових знань про контроль;

— історизму (пізнання з позицій виникнення, зміни (розвитку) системи контролю або її елементів), дотримання якого забезпечує одержання систематизованих знань про об'єкт і предмет контролю як форм наукового та теоретичного пізнання, а також контроль як систему наукових знань, з урахуванням усіх попередніх трансформацій пізнання об'єкта дослідження;

— єдності знань (логічна сумісність основоположень фундаментальних теорій), дотримання якого забезпечує конституювання контролю як галузі знань, як цілого, яка ґрунтується на принципі матеріальної єдності світу;

— цілісності (усвідомлення того, що досліджуваний об'єкт може бути розчленованим на окремі складові, проте є органічно інтегрованим в єдине ціле), дотримання якого забезпечує збагачення знань про систему контролю та її окремі елементи;

— примату цілого над його складовими частинами (усвідомлення того, що ціле визначає функції як окремих компонентів, так і системи взагалі), дотримання якого дозволяє сформулювати наукову проблему та спростити шляхи її розв'язання;

— ієрархічності (пізнання з позицій встановлення впливу та значення елементів системи для цілісності системи), дотримання якого постулює субстанційну відносність розрізнення системи контролю та її елементів, оскільки кожний елемент може виступати складним об'єктом і бути системою нижчого рівня, в той час як кожна система — виступати елементом системи більш високого рівня, що дозволяє сформувати ієрархію систем контролю;

— полісистемності (пізнання з позицій того, що кожний складний об'єкт може розглядатися як деяка сукупність систем, вписаних одна в одну), дотримання якого забезпечує розгляд контролю як інтегрованої системи проявів наукового, теоретичного та праксеологічного аспектів контролю;

— причинності (пізнання об'єкта з позицій пізнання причин зміни якісних та кількісних параметрів об'єкта), дотримання якого збільшує істинність одержаних знань про об'єкт дослідження завдяки результатам дослідження причин змін об'єкту;

— індукції (формування умовиводу про загальне на підставі часткового), дотримання якого забезпечує пізнання загального — тієї частини об'єкта пізнання, яку неможливо пізнати експериментальним шляхом, завдя-

ки вперше одержаним знанням про об'єкт пізнання контролю як галузі знань та форми наукового пізнання;

— дедукції (формування умовиводу про часткове на підставі знань про ціле), дотримання якого забезпечує виведення нового істинного знання в контролі як системі наукових знань з вже відомих істинних знань даної системи;

— аналізу (розкладання цілого на частини), дотримання якого забезпечує всебічне пізнання як цілого, так і складових цілого, а також самостійного (виокремленого) вивчення елементів системи контролю як галузі наукових знань та як форми теоретичного пізнання;

— синтезу (з'єднання частин в ціле в процесі теоретичного пізнання), дотримання якого дозволяє на підставі часткових, абстрактних, неповних знань визначити рівень систематичної єдності та одержати узагальнюючі знання про систему, її закономірності, ієрархічність зв'язки тощо;

— аналогії (припущення про подібність досліджуваних складових об'єкта або відношень між його складовими), застосування якого дозволяє на підставі властивостей складових об'єкта контролю обирати доцільні методи або прийоми його пізнання та формувати систему наукових знань про весь об'єкт та достеменно невідомі властивості його окремих складових;

— абстрагування (пізнання та теоретичного подання реальності в знанні), дотримання якого забезпечує виділення головного у об'єкті пізнання/сформульованій науковій проблемі та сприяє спрощенню шляху до науково об'єктивного знання;

— конкретизації (формування об'єктивної основи в ідеальній істині), дотримання якого забезпечує один з головних способів функціонування істини, одержаної в процесі теоретичного пізнання — застосування одержаних знань для пізнання нових об'єктів контролю чи вирішення теоретичних завдань контролю.

Досвід проведення наукових досліджень з проблем контролю свідчить, що їх результат залежить від безпосереднього дотримання усіх вище зазначених принципів.

Методологічні принципи індукції, дедукції, аналізу, синтезу також мають цінність для контролю як форми практичного пізнання.

З позицій практики контролю, яка здійснюється завдяки суб'єкту пізнання, принципи доцільно розглядати як основні правила дій, що забезпечують результат. Певну тотожність принципу і правила можна вважати доведеною, адже правило тлумачиться "як принцип, яким керуються у співжитті, у праці, в поведінці і т. ін." [3, с. 439]. Отже, контроль як практична діяльність має свої принципи організації та проведення. Враховуючи той факт, що контроль як практичну діяльність слід розглядати з позицій зовнішнього контролю і внутрішнього контролю, які мають відмінні завдання та мету, принципи також мають бути відмінними. У цьому випадку доречним буде їх поділ на загальні принципи та специфічні принципи, важливі для зазначених видів контролю. Даний поділ є актуальним і для зовнішнього недержавного контролю (аудиту, здійснюваного суб'єктами аудиторської діяльності), адже з позиції його функціонування контроль є не функцією управління, а підприємницькою діяльністю. Важливим є й те, що коли принципи розглядаються в контексті системи контролю, то об'єкт контролю є пасивним елементом системи відносно суб'єкта — активного елемента системи. Контрольні дії також не слід розглядати як автономний елемент, адже без суб'єкта, мета і завдання діяльності якого є попередньо визначені, вони не можуть існувати, на відміну від об'єкта. У зв'язку з цим принципи можуть стосуватися лише норм, правил, підходів діяльності суб'єкта контролю як ініціатора та як виконавця контрольних процедур (контрольних дій). Таку діяльність слід розглядати в контексті її організації, здійснення, професійної етики (деонтології).

Аналіз наукових робіт, а також результати попередніх власних досліджень дозволяють сформулювати загальний перелік принципів контролю як виду практичної діяльності. До таких принципів відносимимуться принципи процесного підходу з використанням інформаційних технологій, концептуальності контролю [5], паритетності суб'єктів контролю, емерджентності [13], а також низка уточнених та у перше сформульованих принципів, зокрема:

— ендогенності контролю, який полягає в тому, що з метою забезпечення зворотних зв'язків у сфері здійснення контролю виконавцем контрольних дій виникає об'єктивна необхідність його здійснення;

— незалежності суб'єкта контролю, який полягає у правовій, організаційній та матеріально-фінансовій самостійності, а також вільному виборі об'єкта контролю, форми контрольного заходу, прийомів контролю;

— розподілу контрольних повноважень, який передбачає розмежування функцій ініціювання та виконання контролю між суб'єктами з метою неприпустимості дублювання повноважень щодо здійснення контрольних заходів;

— компаративності, який розкриває сутність механізму контролю через обов'язкове порівняння двох і більше параметрів об'єкта контролю, що відповідно мають нормативне та фактичне значення;

— достовірності результатів контролю, дотримання якого забезпечує їх адекватність реальним ресурсам, процесам і результатам діяльності господарських систем/господарської системи, які віддзеркалюють результати контролю;

— об'єктивності, який означає, що в основу діяльності суб'єкта контролю має бути покладено вивчення реальних фактів та неупереджені дії (поведінка) у межах планування, здійснення та оцінки результатів контролю;

— зворотного зв'язку, який полягає у обов'язковості доведення будь-якої інформації, що має відношення до об'єкта контролю, до суб'єкта, що ініціював контрольних захід;

— повноти охоплення господарських систем/господарської системи контролем, який досягається завдяки суцільному стеженню або вибірковій (репрезентативній) перевірці всієї системи, або її елементів;

— релевантності норм господарювання, що передбачає відповідність цільових орієнтирів та обмежувальних параметрів функціонування господарської системи або її елементів вимогам її сталого економічного розвитку;

— синергізму системи контролю, що передбачає можливість підвищення ефективності діяльності суб'єктів контролю завдяки їх злагодженій взаємодії один з одним та контрольних заходів, що ними здійснюються;

— перманентності трансформування системи контролю, який передбачає необхідність безперервної видозміни форм контролю та норм контролю з метою адаптації до вимог господарського середовища та системи державного управління/управління учасника відносин у сфері господарювання;

— самодостатності системи контролю, що передбачає наявність такого складу системи суб'єктів контролю, стандартів контролю та норм господарювання, який забезпечує ефективність її функціонування й розвитку;

— відповідальності, який передбачає відповідальність суб'єктів контролю за конкретні контрольні дії та результат (для суб'єктів державного контролю за шкоду, заподіяну господарській системі внаслідок порушення вимог законодавства);

— функціональності, дотримання якого забезпечує ефективність функціонування системи контролю;

— гласності, дотримання якого забезпечує доступність широкої громадськості до інформації про ре-

Таблиця 1. Принципи контролю як складного поліморфного явища

№ зп	Назва принципу	ПТП*	ПО*	ПЗ*	ПЕ*	ПДК*	ПВК*	ПНК*
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Зв'язку і розвитку	+	-	-	-	-	-	-
2	Історизму	+	-	-	-	-	-	-
3	Єдності знань	+	-	-	-	-	-	-
4	Цілісності	+	-	-	-	-	-	-
5	Примату цілого над його складовими частинами	+	-	-	-	-	-	-
6	Ієрархічності	+	-	-	-	-	-	-
7	Полісистемності	+	-	-	-	-	-	-
8	Причинності	+	-	-	-	-	-	-
9	Індукції	+	-	+	-	-	-	-
10	Дедукції	+	-	+	-	-	-	-
11	Аналізу	+	-	+	-	-	-	-
12	Синтезу	+	-	+	-	-	-	-
13	Аналогії	+	-	+	-	-	-	-
14	Абстрагування	+	-	-	-	-	-	-
15	Конкретизації	+	-	-	-	-	-	-
16	Процесного підходу	-	+	+	-	+	+	+
17	Незалежності	-	+	+	+	+	+	+
18	Паритетності	-	-	-	-	+	+	-
19	Розподілу контрольних повноважень	-	+	+	-	+	+	-
20	Компаративності	-	+	+	-	+	+	+
21	Концептуальності	-	+	+	-	+	+	-
22	Достовірності результатів	-	-	+	-	+	+	+
23	Об'єктивності	-	+	+	+	+	+	+
24	Зворотного зв'язку	-	+	+	-	+	+	+
25	Повноти охоплення	-	+	+	-	+	+	-
26	Релевантності норм господарювання	-	-	-	-	+	+	-
27	Синергізму системи контролю	-	-	-	-	+	+	-
28	Перманентності трансформування системи суб'єктів контролю	-	-	-	-	+	-	-
29	Самодостатності системи контролю	-	-	-	-	+	+	-
30	Відповідальності	-	-	-	-	+	+	+
31	Функціональності	-	-	-	-	+	+	-
32	Емерджентності	-	-	-	-	+	+	-
33	Гласності	-	-	-	-	+	+	-
34	Своєчасності	-	-	-	-	+	+	-
35	Оптимальності	-	-	-	-	+	+	+
36	Оперативності	-	+	+	-	+	+	+
37	Правомірності	-	+	+	-	+	+	+
38	Прозорість здійснення	-	-	+	-	+	+	+
39	Плановість	-	+	+	-	+	+	+
40	Раптовості	-	-	+	-	+	+	-
41	Підконтрольності і підзвітності	-	-	+	-	+	+	***
42	Невтручання	-	-	+	-	+	-	-
43	Правового захисту суб'єктів контролю та учасників відносин у сфері осподарювання	-	-	+	-	+	-	+
44	Регламентації норм діяльності учасника відносин у сфері господарювання	-	-	-	-	***	+	+
45	Регламентації норм контрольних дій суб'єкта контролю	-	-	-	-	+	+	+
46	Превентивності	-	-	-	-	+	+	-
47	Чесності (сумлінності)	-	-	-	+	-	-	-
48	Конфіденційності	-	-	-	+	-	-	-
49	Професійної компетентності та належної ретельності	-	-	-	+	-	-	-
50	Професійної поведінки	-	-	-	+	-	-	-

* ПТП — принципи контролю як форми наукового пізнання; ПО — принципи організації; ПЗ — принципи проведення; ПЕ — принципи етики; ПДК — принципи державного зовнішнього контролю; ПВК — принципи внутрішнього контролю; ПНК — принципи незалежного контролю; ** — чинний лише у межах підзвітності; *** — актуальний для учасників відносин у сфері господарювання, що підпорядковані органам виконавчої влади

зультати контрольних заходів, а в окремих випадках і інформації про поточну інформації контрольних заходів;

— своєчасності контрольних дій, дотримання якого відповідає запитам оперативного управління об'єктом контролю, а діяльність суб'єкта контролю робить контрольний захід доречним та актуальним;

— оптимальності контрольних дій, сутність якого полягає в адекватному та доцільному обранні форм, методів та прийомів проведення контролю суб'єктами контролю умовам функціонування об'єкта контролю, застосування яких дозволяє досягти поставленої мети контролю та розв'язати сформульовані завдання;

— оперативності контрольних дій, сутність якого полягає у своєчасному та швидкому плануванні та проведенні контрольного процесу суб'єктом контролю, що сприяє оптимізації фінансових та трудових ресурсів на його проведення;

— правомірності, який полягає у наявності підстав для здійснення контролю, а також обов'язковому виконанні контрольних дій суб'єктами контролю у межах регламентованих повноважень;

— прозорості здійснення контрольних дій суб'єкта, який проводить контроль, дотримання якого надає суб'єкту — ініціатору або відповідальному за проведення — можливість оперативного коригування контрольного процесу з метою недопущення зайвих витрат трудових та фінансових ресурсів;

— раптовості контрольного процесу для осіб, які формують поточні параметри об'єкта контролю, дотримання якого забезпечує одержання не викривленої інформації про поточне фактичне функціонування об'єкта контролю;

— плановості, дотримання якого зобов'язує суб'єктів контролю планувати власну діяльність в довгостроковому, короткостроковому та поточному періодах, а також за кожним окремо узятим контрольним заходом, що дозволяє надавати оцінку діяльності органів контролю як в цілому, так і за окремим проведеним контрольним заходом.

— підконтрольності і підзвітності суб'єкта контролю, що проводить контрольний захід, перед суб'єктом,

що його ініціював з метою подальшої оцінки ефективності функціонування суб'єкта контролю, наділеними повноваженнями на проведення контролю, а також забезпечення зворотного зв'язку системи управління інформацією про функціонування об'єкта управління/контролю;

— невтручання органу державного контролю у правомірну статутну діяльність учасника відносин у сфері господарювання, дотримання якого обмежує права суб'єкта контролю та декларує статутну діяльність учас-

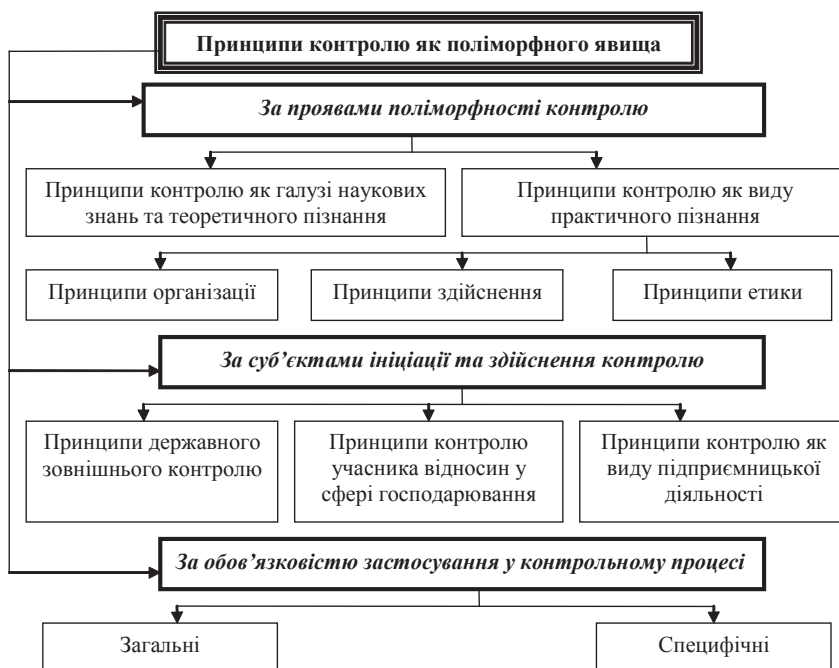

Рис. 1. Класифікація принципів контролю

ника відносин у сфері господарювання, що є правомірною, — недоторканою;

- правового захисту суб'єктів контролю та учасників відносин у сфері господарювання, відносно діяльності яких здійснюються контрольні дії, дотримання якого зобов'язує учасників контрольного процесу дотримуватися вимог регламентів функціонування як окремих органів контролю, так і регламентів проведення окремих контрольних заходів;

- регламентації норм діяльності учасника відносин у сфері господарювання, дотримання якого забезпечує компаративність контролю;

- регламентації норм контрольних дій суб'єкта контролю, дотримання якого забезпечує правомірність та оптимальність контрольних дій;

- превентивності, який передбачає активну участь суб'єктів контролю в розробці/удосконаленні норм господарювання з метою запобігання появи порушень у функціонуванні господарських систем, а також розробки заходів щодо повного усунення виявлених порушень.

Специфічні принципи організації та проведення визначаються відмінностями у завданнях проведення різних форм контрольних заходів (інспектування (ревізії), державного фінансового аудиту, аудиту фінансової звітності, інвентаризації тощо).

Важливе значення для практичного пізнання об'єкта контролю також мають принципи професійної етики суб'єкта, що виконує контрольні дії, головними з яких є принципи: чесності (сумлінності), конфіденційності, професійної компетентності та належної ретельності, професійної поведінки. Загальний перелік принципів контролю як поліморфного явища наведений в табл. 1.

Аналіз табл. 1 дозволяє виділити загальні і специфічні принципи: контролю як галузі наукових знань та виду практичного пізнання; окремих етапів контрольного процесу; видів контролю за суб'єктом контролю та правом власності і управління об'єктом контролю.

Дослідження принципів контролю як поліморфного явища дозволило побудувати класифікацію (рис. 1), зміст, елементи якої сприятимуть удосконаленню як наукового пізнання проблем у галузі контролю, так і його теорії й практики.

ВИСНОВКИ

Дослідження гносеологічної сутності принципів контролю як складного поліморфного явища, а саме: як

галузі наукових знань, форми наукового і теоретичного пізнання, виду практичної діяльності, дозволило уточнити та сформулювати принципи контролю, дотримання яких є важливим для:

- розбудови контролю як галузі наукових знань;
- удосконалення процесу контролю на різних його стадіях;
- трансформації національної системи державного контролю (у т.ч. удосконалення законодавства, що регламентує діяльність органів контролю законодавчої та виконавчої гілок влади, органів місцевого самоврядування);
- удосконалення діючих систем внутрішнього контролю;
- розбудови теоретико-методологічних та практичних аспектів функціонування незалежного недержавного контролю (у т.ч. аудиту);
- розвитку деонтології контролю (принципів професійної етики суб'єкта контролю, який безпосередньо виконує контрольні дії).

Література:

1. Бардаш С.В. Системний підхід до розкриття сутності наукового, теоретичного та практичного аспектів контролю // Науковий вісник Державної академії статистики, обліку і аудиту. — 2008. — Випуск № 4. — С. 39—44.
2. Бардаш С.В. Метод фінансово-господарського контролю: теоретична інтерпретація / С.В. Бардаш // Фінанси України. — 2010. — № 3. — С. 117—126.
3. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. — Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2008. — 704 с.
4. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [монографія] / Виговська Н.Г. — Житомир: ЖДТУ, 2008. — 532 с.
5. Дрозд І.К. Контроль економічних систем: монографія. — К.: Імекс-ЛТД, 2004. — 312 с.
6. Дрозд І.К. Державний фінансовий контроль: [навчальний посібник] / Дрозд І.К., Шевчук В.О. — К.: ТОВ "Імекс -ЛТД", 2007. — 304 с.
7. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — 952 с.
8. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління: [монографія] / Калюга Є.В. — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. — 360 с.
9. Контроль і ревізія [підруч. для студентів навч. закл. спец. "Облік і аудит"] / Бутинець Ф.Ф., Бондар В.П., Виговська Н.Г., Петренко Н.І. — Житомир.: ПП Рута, 2006 — 560 с.
10. Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація: [моногр.] / Корінько М.Д. — К.: ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2007. — 395 с.
11. Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці [монографія] / Нападовська Л.В. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. — 224 с.
12. Філософський енциклопедичний словник. — К.: "Абрис", 2002. — 742 с.
13. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії організації, методології): [монографія] / Шевчук В.О. — К.: Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1998. — 371 с.
14. Юридична енциклопедія. — К.: Вид-во "Українська енциклопедія" імені М.П. Бажана, 2002. — Т. 4. — 717 с.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2012 р.